УДК 929.6 (030)

Ярослава Іщенко

ДОВІДКОВІ РЕГІОНАЛЬНІ ВИДАННЯ З ГЕРАЛЬДИКИ

Рецензія на кн.: Кривошапка А.И., Марков В.Л. Алфавитный каталог городов, поселков, сел, губерний и областей России, СНГ, бывших союзных республик СССР, имеющих старые и современные гербы. – Санкт-Петербург, 1996. – 200с.

Одним з джерел інформації про наявність історичних гербів міст України та новотворів 60-х–80-х рр. XX ст. виступає «Алфавитный каталог городов, поселков, сел, губерний и областей России, СНГ, бывших союзных республик СССР, имеющих старые и современные гербы». Автор рецензії проаналізував принципи укладання подібних джерел інформації, зробив свої зауваження та висловив побажання щодо їх вдосконалення.

Сьогодні годі говорити про велику інформаційну цінність довідкових видань, які містять прагматичну інформацію щодо наявності гербової традиції на певному етапі її еволюції. Оскільки за радянських часів, коли було створено достатньо велику кількість гербових знаків міст СРСР, цифра яких сягнула за 2 тисячі, жоден з дослідників цих важливих зовнішніх атрибутів міст, що відігравали виключну роль в агітації та пропаганді, не піддав аналізу кількісні та якісні параметри їх територіального розподілення. Власне інформація, яка стосувалася затвердження або прийняття герба, виявлялася розпорошеною у скупих повідомленнях місцевих газет, частково її наводили дослідники, які займалися регіоналістикою та краєзнавством, вивчаючи, зокрема, міську символіку або радянську емблематику. У нечисленних працях з радянської геральдики вчені обмежувалися повідомленнями про час затвердження головних знаків міст, описом їх кольорової гами та основних гербових фігур. Зрідка трапляється,

що подібні повідомлення супроводжуються відомостями про оголошення та проведення конкурсів на кращий міський знак та вказівкою прізвища автора найбільш вдалого чи затвердженого проекту.

Серед сучасних дослідників геральдики вже давно побутує думка про необхідність створення реєстру всіх міських гербів, починаючи від часу їх появи та функціонування на теренах України. Та одна справа – висловлювати пропозиції щодо необхідності провести такий облік, а інша – взятися за цю важку і відповідальну роботу.

Шляхів пошуку бодай тих міських гербів, що стали невід'ємною частиною масової агітації та пропаганди через свою усучаснену, відмінно нову знакову систему, яка відповідала завданню – сприяти вихованню патріотизму, є кілька. Оскільки автору цих рядків довелося для збирання відомостей про радянські герби передивитися тисячі примірників міських та районних газет за 60-і – 80-і рр. XX ст., то відразу зауважу: інформація, яка стосувалася гербів, здебільшого була констатуючою. Тобто в газетах фіксувався факт затвердження герба. Зрідка вказувалося на проведення конкурсу. Повідомлення часом супроводжувалися малюнком і його довільним описом, який навіть приблизно не можна вважати науковим блазонуванням. Опис символіки витримувався у патріотичному забарвленні й не мав нічого спільного з її тлумаченням геральдичними приписами. Інколи автори такої інформації не брали до уваги історію функціонування попередньо існувавших гербів. Історичні герби міст чомусь вважали архаїкою, приреченою на забуття. Газети, як історичне джерело, відтак вимагають доскіпливої перевірки поданого матеріалу і встановлення авторства проектів гербів. Навіть при наявності інформації про час прийняття містом власного герба, пошук даних щодо рішення сесій Рад, або їх виконкомів, порядкових номерів протоколів чи інших документів в загальних матеріалах, взагалі результатів не давав.

Одним з шляхів пошуку та отримання блоку геральдичної інформації є листування з відповідними складовими керів-

них органів влади, які ініціювали процес створення міських знаків, проведення конкурсів, визначення переможців, прийняття ескізів гербів, що стали еталонами зображення цих знаків.

Посилаючись на власний досвід, який полягав у листуванні з міськвиконкомами, їх відділами культури та архітектури, адресації сотень листів на ім'я керівників історичних й краєзнавчих музеїв, які мали би принаймні, володіти такою важливою інформацією про визначні події в міському житті, відзначимо: чверть з 500 листів у відповідях переадресовувала автора до інших інституцій. 60 листів містили, крім супровідного листа, копії документів: виписки з рішень Рад депутатів трудящих, або пізніше – народних депутатів, чи рішень виконкомів Рад, чи посилання на затвердження знаку в міськкомах партії. І тільки 30 листів подали достовірні завірені документи, що можуть виступати в якості історичних джерел. Вони містили додатки у вигляді чорно-білих або кольорових копій малюнків гербів. Траплялися випадки, коли надсилали навіть значки із зображеннями гербів.

Тепер можна з певністю твердити, що зібрана нами різнопланова інформація вповні заслуговує на унікальність. Вона лягала в основу пакету документів, якими автор оперувала, досліджуючи в комплексі процес міського герботворення 60-х – 80-х рр. XX ст.

Буде вкрай неетично при огляді різних носіїв інформації про міські герби обійти праці аматорів та краєзнавців, які витратили багато часу для збирання відомостей щодо всіх гербів, якими послуговувалося місто впродовж своєї історії. Заслуговує серед них на увагу і «Алфавитный каталог городов, поселков, сел, губерний и областей России, СНГ, бывших союзных республик СРСР, имеющих старые и современные гербы», укладений і виданий 1996 р. в Санкт-Петербурзі А.І. Кривошапком та В.Л. Марковим. Це репринтне малотиражне видання вже давно, майже відразу після виходу в світ, стало раритетом. Нашу увагу дана невелика книжка (на 100 сторінок) привернула тим, що автори зробили спробу подати

за алфавітом назв міст відомості щодо виявлених ними 2078-и гербів, включивши до переліку історичні герби, окремі нездійснені проекти, новотвори – знаки міст, що з'явилися на геральдичній карті країни під час «геральдичного буму», започаткованого в 60-х роках. У 2-х сторінковому вступі автори, представляючи свою працю, відмітили, що це вже 3-є видання каталогу. Перші було здійснено у 1990 і 1993 роках. Оскільки дану працю в основному адресовано аматорам-колекціонерам значків із зображенням гербів, то укладачі майже половину книжки (С. 68 – 98) виділили для переліку серій значків із геральдичною символікою (додаток 5). В окремих додатках вони вказують, де саме територіально і на яких заводах здійснено їх карбування. При цьому не обійдено і випуски серій значків з гербами українських міст, територіальні знаки близького і далекого зарубіжжя, що значно розширює попит та популярність даного видання серед різних за сферами захоплення колекціонерів.

Однак фахівців-геральдистів більш за все має цікавити перша частина даного каталогу, де розміщено серед інших і відомості про герби, що побутували на теренах України. Таблицю, яка фіксує кілька видів інформації, складено доволі просто і вона, на жаль, далека від досконалості. Оскільки жодних посилань на наукову літературу або архівні джерела, що спричинили до заповнення відповідної графи пропонованої таблиці ми не виявили, залишається вірити авторам на слово. У передмові підкреслено: всі назви і посилання на роки прийняття гербів вивірено завдяки використанню відповідних інформативних джерел (список літератури з 19 назв подано у праці на с.99). Щоправда, тут ми звернули увагу на те, що автори вповні використали відомості з «Вестника геральдиста» (1990 – 1995 гг. – всі 12 номерів), журнали «Гербовед» (№1–8) та «Геральдических ведомостей» (№1–11).

Саме ці видання в останні роки сприяли подальшому розвитку досліджень як російської, так і української геральдики за весь час її існування. Окрім того, автори запевняють читачів, що у останній варіант їх видання внесено всі зміни, уточ-

нення і доповнення, які люб'язно надали їм чисельні шанувальники і дослідники геральдики з різних регіонів, присилаючи свої листи. Саме читацькі побажання справили вплив на структуру передачі інформації про міські герби у таблиці. Для кожного герба виділено окремий рядок в каталозі, що зробило його більш зручним при використанні.

Інформацію в книзі подано за такою схемою: порядковий номер позиції, сучасна назва населеного пункту та попередня (якщо такі були), дата – рік заснування, або час надання поселенню статусу міста (у випадку якщо перша згадка про нього авторам не відома): територіальна приналежність населеного пункту до 1917 р. (губернія, область) і територіальна приналежність на час публікації книги (держава, республіка, край, область) подано в графі 5; рік затвердження або скасування герба, або, якщо дані про нього, зокрема його графіка невідомі (графа 6); герб раньогеральдичного періоду («РГР» – до входження населеного пункту до складу Російської імперії); проект герба («ПР» – для проектів гербів Російської імперії); герби періоду буржуазних республік у Прибалтиці («бурж.»), або герби періоду боярської Румунії (1918 – 1940 рр.). Графа 7 подає інформацію, як стверджують автори, про тип герба, означивши, крім вказаних скорочень, ще герби СРСР і СНД – «сов.», тобто подано інформацію наявність герба міста у 60-і – 80-і рр. Дві наступні графи – то відмітки про випущені значки з гербами або про наявність значка у колекції.

Якщо уважно придивитися до запропонованої системи подачі інформації, то фахівцям відразу впадає у вічі факт довільного визначення назв періодів функціанування знаків. Догеральдичним періодом геральдики в історії досить тривалий час вважали той період, коли окремі знаки (мітки), земельні чи родові графічні символи відігравали роль при визначенні приналежності речей, земель інших видів власності особі, племені, роду. Продовжувати сьогодні означати «раньогеральдичним періодом» час, що бере відлік від князівських часів – нонсенс. Хоча прабатьківщина геральдики з її універсальною сим-

волікою та емблематикою сягає глибини віків, герб, як такий, тобто з іконографічною стабільністю та визначеною графікою, системою усталених фігур, які включено до щита певної форми, з'являється у XII – XIII ст. Для українських земель, міської геральдики його усталення і традиція датуються початком XIV ст.

Поява на українських теренах міських гербів започатковує вітчизняну територіальну геральдику. Так її у довідниках необхідно і означати – «українська міська геральдика», а не сором'язливо ховатися за слова «герби – до часу входження до складу Російської імперії». Зовсім не логічним виглядає відсутність окремої позначки в графі 7 «тип герба» для часу, що охоплює великий період, коли 80% українських земель перебували у складі Російської імперії. Автори-упорядники знайшли за потрібне відзначити наявність гербів у містах ряду українських земель та держав Балтії, що до 1940 р. не входили до складу СРСР. В цьому не вбачаємо гріха або наукової недоцільності, але чому при цьому насамперед підкреслено, що вони «буржуазні», – залишається таємницею.

Тож представлена розлога таблиця на час видання довідника видається нам, при всіх її вадах, досить слушною, оскільки авторами здійснено велику роботу щодо збирання і впорядкування знайденого геральдичного матеріалу, який став у нагоді частково дослідникам геральдики, а більше – краєзнавцям та колекціонерам. Представлена інформація містить дані щодо 284 гербів міст України в сучасних її кордонах. Якщо врахувати той факт, що на сьогодні вже описано і видано дослідниками української геральдики Андрієм Гречилом, Юрієм Савчуком і Іваном Сварником у фундаментальному виданні «Герби міст України XIV – I Пол. XX ст.» (К., 2001.– 399с.) інформацію щодо понад 450 гербів наших міст, а автор цих рядків дослідив до 200 гербів радянського періоду герботворення, то стає очевидним: половина з гербової міської спадщини авторам була невідома і тому неврахована. Не будемо за це робити їм закид, адже наша мета в іншому – показати значення різного типу гербових реєстрів для подальшого розвою

досліджень в плані пошуку втраченої чи призабутої геральдичної спадщини. Звичайно, що розглянуте видання містить чимало помилок, які стосуються не тільки часу затвердження герба, а й визначення територіальної приналежності міст. Зокрема, мова піде про ряд таких українських міст як Стародуб, Мглин, Старе Місто, Новозибків, Почен, Сурож тощо. Оскільки вони у 20-і роки XX ст. стали територіальною приналежністю Росії, то і старі герби цих населених пунктів записано за нею, хоча то колишні центри при полковому устрою нашої держави.

Нам видається вкрай необхідним, щоб дослідники української міської геральдики найближчим часом зосередили свою увагу на створенні гербового реєстру міст, а це, безперечно, стане поштовхом для подальшого дослідження унікального й неповторного витвору нашого мистецтва – гербів міст, що повинні знайти своє місце і в нашому сьогоденні, зокрема в час, коли зрештою міське самоврядування перестане бути пустим звуком і конче потребуватиме своєї зовнішньої атрибутики.

Ishchenko Yaroslava

REFERENCE OF TERRITORIAL ISSUES OF HERALDRY

«Alphabetical catalogue of towns, settlements, villages, provinces and regions of Russia, Commonwealth of Independent States, former Soviet Republics of the USSR, which have old and present-day coat of arms» is one of the sources that gives information about historical coat of arms and newly formed emblems of Ukraine during 60th – 80th of XX century. The author of the review analysed the structure of similar sources and made her remarks and suggestion regarding to its improvement.